

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ

Уређује

А. БЕЛИЋ

уз сарадњу

д-ра *Алексића Радомира* (Београд), д-ра *Бошковића Радосава* (Београд),
д-ра *Вуковића Јована* (Сарајево), *Конеског Б.* (Скопље), д-ра *Нахићшала*
Рајка (Љубљана), д-ра *Рамовша Франа* (Љубљана), д-ра *Скока Пејтра*
(Загреб), д-ра *Штевановића Михаила* (Београд), д-ра *Томановића Васе*
(Скопље), д-ра *Храшће Миша* (Загреб).

XVIII КЊ. 1—4

Фил. II 99 / XVIII

БЕОГРАД
1949—1950

O ZADNJEM POSKUSU RAZLAGE IMENA ČESKEGA NARODA

Ta zadnji poskus je podal R. Jakobson v razpravi „Die Reimwörter Čech-Lech“ (Slavische Rundschau 1938, X, Nr. 6, str. 10—15). Neodvisno od njega, brez znanja njegove razprave, na katero me je opozoril šele prof. Fr. Ramovš, in z deloma drugačnimi podatki pa sem prišel tudi jaz do bistveno istega zaključka in smatram, da je vredno omeniti to novo etimologijo v Južnoslovenskem filologu, za kar doslej zaradi prekinitve ni bilo prilike, zlasti še, ker se tiče slovenskega dialektičnega izraza *čeh*, o čemer govori beležka prof. Fr. Ramovša s povzemom Jakobsonove razlage (Letopis Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani 1943, I 355 pod geslom *čediti, čeden, čednost*). Z druge strani A. Brückner ni sprejel Jakobsonovih izvajanj, njegovo navedbo polj. *Lech* in sploh vse o tem pa je v svojem znanem temperamentnem slogu nazval naravnost „den blühendsten Unsinn“ (Polonica, Teil 13, Zeitschrift für slav. Philol. 1939, XVI 414), kar meče slabo luč na vse razpravljanje. Proti temu je v bistvu soglasno mnenje nas drugih treh precejšnja opora za doli podano obrazložitev imena.

Poskusov razlag je od časov Dobrovskega obilo. Njih kratek pregled podaja med drugim L. Niederle (Slovanské starožitnosti, díl III. Původ a počátky Slovanů západních, v Praze 1919, str. 202 sl.). Tu so navedeni po svoje in z dopolnili. Izvajali so: Dobrovský od glagola *četi*, Jungmann od imena *česlav*, Šafařík od glagola *čaju*, Kollár od korena *těch*; novejši pa: J. Perwolf 1884 od korena *čak* „schlagen, spalten, hauen, schneiden“ (Archiv für slav. Philol. VII 623), toda pri tem navedeno *čakan, čekan* je tuje, turško (prim. E. Berneker, Slav. etymol. Wörterbuch I 134 sl.); Fr. Prusík 1885 od *česta*, kar je iz *čbsta*; V. Jagić 1887 v oceni Prusíkove razprave od imena *česlav* → *časlav*, J. Hošek 1891 od *čeledín*, A. Sobolevskij 1895, 1905, 1910 od korena *čep-čap* s primerjanjem srvnem. *Kebse* „concupina“, A. Kotík 1897 od *čelo-věk* (Naše příjmení, nové vydání, v Praze 1897, str. 132 in 15), J. Mikkola 1902 od *četa*, J. Sutnar 1908 od korena *kes*, iz česar naj bi bilo tudi sloven. *čeh*. L. Niederle

sam 1919 smatra vse dotedanje poskuse razlag za brezuspešne. „Aspoň není dodnes výkladu, který by byl doznal souhlasu obecného“ (o. c. str. 202).

Niederlejevemu pregledu bi bilo dodati najbrž tudi njemu nedostopno razpravo I. Luňáka О происхождении именъ Чехъ, Лехъ, Русь и Славяне (Ученыя записки Имп. Казанскаго Университета 1890, годъ LVII, кн. 2, str. 277—288, ki jo navaja J. Sutnar (Zbornik u slavu V. Jagića, Berlin 1908, str. 612 v prvi pripombi) in ki, sodeč po drugih Luňákovih sličnih spisih, ne more vsebovati ničesar posebnega. V oceni razprav A. Sobolevskega Лингвистическія и археологическія наблюденія I—II (Варшава 1910, 1912, odtis iz Русскій Филол. Вѣстникъ) V. Jagić odklanja etimologijo Sobolevskega kot „gänzlich misslungen“ in omenja možnost izvedbe imena Čehov iz čęsta, shrv. čęsta, v pomenu „prebivalci gozdov, gozdnih gošč“ (Archiv für slav. Philol. 1913, XXXIV 283). A. Brückner, Wzory etymologii i krytyki źródłowej 10. Czesi ... (Slavia 1924—25, III 213) opozarja, da je naziv Čehov kratica in da torej „wywodzi się z równym prawem z bylejakiego słowa na cze- lub czi-, z czci, czety, czeladzi, czota itd“. Podobno trdi v izjavi o Jakobsonovi etimologiji (1939, l. c. str. 415), da je vse eno, naj je kratica *čech* iz *četa*, *čeledin*, *čechzłz* ali *čędo*; ravno tako, pravi, bi mogla biti od *čbrnъ* zaradi „črnosti“ Čehov, o kateri se poroča ok. l. 973, ali sicer od česa drugega. V etimološkem slovarju poljskega jezika (Kraków 1927, str. 74) pa pod geslom *Czech* navedeni neodločni mnenji nekoliko omejuje. *Čeh* ne more biti kratica od osebnega imena, ker je plemensko in bi moglo biti od *czeta* „družyna“. V zborniku razprav k stoletnici smrti J. Dobrovskega (Praga 1929) je J. Sutnar opustil prejšnjo razlago in predložil zvezo s srvnem. *zěch* „Zunft, Zeche“, kar J. M. Kořínek, Die čechoslovakische Sprachwissenschaft 1928—1932, Teil 5 (Zeitschrift für slav. Philol. 1939, XVI 173) imenuje „eine ganz verfehltete Etymologie“. H koncu tega pregleda naj navedem še izjavo J. Holuba v etimološkem slovarju češkoslovaškega jezika (druga izdaja, Praga 1937, str. 32) pod geslom *čech*, da je „původu dosud nejasného“ in da se razlaga kot kratica bodisi iz *člověk* ali iz *česlav*, kakor je *kmoch* iz *kmotr*, *Vach* iz *Václav*.

Novi, gori omenjeni poskus razlage pa je v splošnem sledeči, in sicer z izvajanja že mojimi. Prvotna fonetična oblika imena *Čeh* je bila *Čęhъ*. Za to govori strus. Чяхъ : prim. v Lavrentijevskem rokopisu staroruskega letopisa (izdaja arheografske komisije, Petrograd 1872) pod letom 898 (str. 25 prip.) на Чахи, pod l. 1219 (str. 476) Чахове, v Trojickem rokopisu XIV. stol. pod l. 898 Чахи poleg Lavr. Чеси (str. 25 prip.), v Ipatiskem rokopisu (iste izdaje 1871) pod

I. 1019 mezi Чяхы и Ляхы. Še druge primere s ča- navaja A. Sobolevskij v beležki „Čech (чехъ) und Čach (чяхъ)“ v Archivu für slav. Philol. (1905, XXVII 244 sl.). Misel o postanku staroruske oblike Чяхъ zbog rime z Ляхъ ni potrebna posebne ovržbe.

Nahajamo pa tudi še sled staročeške nepreglasovane oblike *čach* iz *čechъ*¹⁾. V listini češkega kralja Bedřicha, sina Vladislava I., olomuški cerkvi iz l. 1180, s katero ji potrjuje posest mest Mohelnice in Brunovice (Fridericus, dux Boemiae et Moraviae, confirmat ecclesiae Olomucensi possessionem villarum Mohelnice et Brunowice. 1180) se navaja med imeni prič *Cach*, to je *čach*, kakor je razvideti iz spredaj stoječega imena *Cazlaus*, to je nedvomno *časlav* (A. Boczek, Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae I 303-4, Olomucii 1836).²⁾ Mohelnice so še sedaj mesto severno od Olomuca blizu reke Morave. Ime *čach* ne more biti kratica iz *časlav*, ki stoji itak pred tem, temveč je nepreglasovano *čech*, a preglasovano *čekh*, ki more biti tudi osebno ime (prim. A. Kotík, Naše příjmení str. 132), saj postanejo tudi plemenska ali pokrajinska imena osebna, n. pr. češ. Moravec, Slezák, Srb, sloven. Kranjec (Krajnc), Korošec, Hrvat (Hrovat), itd. J. Gebauer v staročeškem slovarju navedenega imena *čach* ne navaja, tudi ne Boczka med viri, ampak le Regesta Bohemiae et Moraviae, pars. I z l. 600—1253, izdal K. J. Erben l. 1855, kar mi je bilo nedostopno. Njegove navedbe pod geslom *čekh* kot plemenskega in osebnega imena (str. 161) so vse iz poznejšega časa in ne segajo preko XIV. stol. Tu je že posplošeno preglasovano *a* → *e*, ki je praviloma nastopilo v loc. sing. in plur. *češe-češech* in nom. plur. *češi*. Pač pa navaja J. Gebauer osebno ime *čachovec* in mestni imeni *čachov* poleg *čekhov* (str. 152, 161) in *čachovici* poleg *čekhovici* (ib). Pri zadnjem imenu je zanimivo, da je v razdobju enega leta zabeleženo l. 1318 Fridericus de Czechowicz, a l. 1319 Fridericus de Czachowicz (J. Emler, Regesta Bohemiae et Moraviae, pars III, 1311—1333).

1) O refleksih in preglasovanju praslovan. *ę* v češčini primeri sicer Fr. Trávníček, K střídnicím za praslovanské *ę* v českém jazyce (Spisy filosofické fakulty Masarykovy university v Brně 1923, číslo 2) ter Příspěvky k českému hláskosloví (ib. 1926, číslo 16, pogl. IV, str. 61—95 K přehlásce a — č § § 28—36).

2) Ime se navaja v precej neznani in pozabljeni knjigi Славянскій именовсловъ или собраніе славянскихъ личныхъ именъ въ алфавитномъ порядкѣ, саставленъ священникомъ М. Морошкинымъ, tudi z latinskim naslovom „Onomasticon slavicum seu collectio personalium slavieorum nominum“, Санктпетербургъ 1867, str. 205: „Чяхъ, Čach I t. Mor“, pa je stalo precej truda, izkopati to ime v Boczkovi ediciji šele na str. 304. V zgodovini slovanske filologije imenuje Jagić to delo v Дополненія str. 918 (k 706).

Besedna tvorba *čach* (*čech*) — Чахъ spominja na slična narodna imena, kakor rus. Ляхъ „Poljak“ ali Чух-на coll. „Finci“, Чухонец „Finec“, pri katerih je poreklo tvorbe s sufikslnim elementom *-h-* popolnoma jasno. *Poljska* se v ruskih letopisih imenuje poleg plur. t. Ляхы (n. pr. v Lavrentijevskem rokopisu v izdaji str. 328 in prvotno tudi v Ipatskem v izdaji str. 330 pod l. 1155 самъ иде в Ляхы) sinonimno Лядская земля (n. pr. v Ipatskem rokopisu v izdaji str. 101,—2 in pod. tudi v Lavrentijevskem v izdaji str. 141 pod l. 1019 поле Лядское in пробъже Лядскую землю... и пустыню межи Чяхы и Ляхы).

Prim. tudi v Слово о полку Игореве po prvi izdaji str. 33, v. 4—5 сулицы Ляцкии. Ker je naziv Ляхы izšel iz zahodnoruskih pokrajin, navajam dalje predvsem tudi beloruske besedne oblike in pomene. Adjektiv лядскъ je izveden od substantiva лядо, kar po „Slovarju beloruškega narečja“ od I. I. Nosoviča (Petrograd 1870) pomeni „поле, очищенное отъ заросли лѣса для посѣва“ (str. 275). Od istega korena je izveden substantiv *lędina*, sloven. *ledina*, rus. лядина, po slovarju D. N. Ušakova (Москва 1938, kol. 109) „пахотный участок среди леса на месте вырубки или пожарища“, belorus. sed. лядзина „поляна, очищенная отъ лѣса и заросшая травой, лядина“ (ib.). Po smislu je tedaj Лядская земля podobno poimenovanje kakor polj. *Polska* „Poljska od *pole* „polje“, а Ляхъ je okrajšava iz *lędninъ*, sinonima k *pol'aninъ*, plur. *pol'ane*, stpolj. *Polane*, kakor so se Poljaki sami imenovali do XV. stol., na kar je sufiks *-an-* bil nadomeščen s sufiksom *-ak-* (prim. V. Vondrák, Vergleichende slavische Grammatik, druga izdaja, I 543 in 633). Sled korena *lęd-* je v poljskem jeziku morda v besedi *lędzian*, *lędziaz* „vicia sativa, grašica, nem. Feldwicke“ (prim. J. Karłowicza Słownik gwar polskich III 32 pod *lędźwian*, toda „*lędzian*“ po Z. Wasilewskiego Jagodne). T. zv. „*lašské nářečí*“ na severnovzhodnem Moravskem in v Šleziji med Opavo in Tešinom s prehodi k poljskemu in slovaškemu jeziku ima naziv novejšega, knjižnega izvora (prim. L. Niederle, Slovanské starožitnosti III 204, prip. 3), dasi se po „Příruční slovník jazyka českého“ češke akademije znanosti in umetnosti II 498 (V Praze 1937—1938) rabi celo substantiv *Lach* „příslušník nejvýchodnějšího nářečí moravskoslezského“.

Drugi tvorbi s sufiksom *-h-* rus. Чух v Чухна, Чухонец ustreza po pomenu v staroruskih letopisih Чюдь coll. „Finci“, Чюдинъ „Finec“ z adjektivom чюдьскъ (чюдьская земля, чюдьское озеро). Na got. *thiuda* „narod“ sloni slovanski adjektiv **tjudjo-*, rus. чужой, sloven. *tuj*. Mogoče je tudi v Чюдь s tem kaka zveza.

Jasni postanek tvorb Лях in Чух – vsiljuje skoro, izvajati tudi Čach (Čech) — Чяхъ na podoben način iz čed-, kar se pomenski res popolnoma dobro prilega in v čemer služi sloven. čeh za oporo. Od splošnoslovanskega čedo, shrv. čědo, ima staročeščina po Gebauerju o. c. str. 152 čad, čád „hoch, mladík, Knabe, Jüngling“ (hoch je takisto okrajšava iz holec, holec, prim. holka in Bernekerjev etimološki slovar I 325 pod golъ ter tam navedeno literaturo; Gebauerjeva razlaga iz stnem. hache „Bursche, Kerl“ ni pravilna, kar je ravno obratno), čada, čáda „holka, děvče, Mädchen“. Oboje in tudi čadek, čádek demin. od čád se rabi takisto kot priimek in osebno ime, čáda tudi za moškega. Prim. še rus. (iz cerkvenega jezika) домочáдец, po slovarju Ušakova „человек, постоянно живущий в чьей – нибудь семье на правах члена семьи, домашний слуга“, домочáдцы „služinčad“. Ckvslov. домочáдцы ali домачáдцы in домачáдица se po citatih v Miklošičevem slovarju nahajajo v tekstih, ki so nastali na Moravskem, kakor parimejnik ali homilije v prototipu Kločevega glagoljaša in Mihanovičevega homilijarija in verjetno tudi v tekstu nomokanona.

Kakor je poleg Ляхъ adjektiv лядскъ in poleg Чух – чудскъ, tako je tudi tukaj iz čed – adjektiv stčeš. čadský, po Gebauerju o. c. str. 152 „lepý, udatný, šlechetný, hübsch, tapfer, edel“, v prenesenem pomenu še „mladý-statečný“, s čimer Gebauer primerja stčeš. dětečský in dětský „statečný, tapfer“, na pr. v svetovitskem odlomku Aleksandreide ok. 1400 „Král řecký (to je Aleksander), k všemu převážný, dyeteczsky“ (Gebauer 233) ali ib. „(Herkules) v udatství vybraný, dyetsky“ in v Cambridgeskem rokopisu Dalimilove kronike iz XIV. stol. „kněz žatečský wladyslaw, ten krásný, dyetský“ (Gebauer 235). Na enak prenos pomena opozarja Gebauer pod čadský tudi v srbsčini „junak heros, junački heroicus“ od junъ „juvenis“. To zadnje se da seveda še pomnožiti iz drugih slovanskih jezikov. Prim. v Bernekerjevem etimološkem slovarju I 459 pod junъ: sloven. in splošno južnoslovansko junak „Held“, mrus. юнак „wackerer Bursche“, polj. junak „junger frischer Mann, Haudegen“ in junosza, stpolj. junoch „wackerer Bursche“ (po poljsko-nemškem slovarju Fr. Konarskega i. dr., druga izdaja I 378, Dunaj 1911: junosz „trefflicher, tüchtiger Jüngling“). Prim. tudi rus. детина „рослый и сильный молодой мужчина“ (Ušakov I 699). Z ozirom na prenos pomena v češ. čadský se vprašuje Berneker, ali ni s čedo v zvezi tudi sloven. čeden „sittsam, hübsch, wohlgestaltet, klug, sauber“. Na to je opozoril že Miklošič v etimološkem slovarju str. 32 pod čerda 1, a dalje piše o tem Fr. Ramovš v Letopisu ljubljanske akademije znenosti: čeden (iz čedъnъ) pomeni sprva „mladosten, krepak, čil.“

V vse orisano okolje pa spada tudi slovenski dialektični izraz *čeh*. Po D. Trstenjaku (Kres 1884, IV 113) je v rabi med Dravo in Muro (torej v t. zv. Prlekiji) za poznamenovanje dečka od 10—15 let, poleg tega po O. Cafu na Murskem polju v pomenu „goveji pastir“ (prim. Pleteršnikov slovar I 97). Nahaja pa se beseda po sporočilu Prekmurca tudi še preko Mure. Prehod pomena od *dečka* do *pastirja* je lahko umeven, a zanimivo je, da celo narodno ime po pretežnem opravilu naroda more zadobiti apelativen pomen, n. pr. Vlahov v Macédoniji, Traciji, Daciji in Tatrah pomen pastirjev, kakor n. pr. priča Ana Komnena že za XII. stol. ok. l. 1081: *pastoritiae durati vitae laboribus agrestes juvenes incertis sedibus vagi, quos communis dialectus Vlachos vocare consuevit* (prim P. J. Šafařík, *Slovanské starožitnosti v „Sebrané spisy“ I 416, prip. 11*). Sloven. *čeh* je po postanku identično z imenom češkega naroda, saj je tudi sicer mnogo jezikovnih vezi med češkoslovaškimi in severnimi in severnovzhodnimi slovenskimi narečji. S *čedo* veže sloven. *čeh* še akcentuacija, ki je bila prvotno rastoča, kakor priča shrv. *čedo* in -è- iz -é- v slovenskem izrazu. Na to bi mogla kazati tudi dolžina na stčes. *čád* v gramatiki M. Benešovskega (V Praze 1577, Gebauer str. 152).

Sloven. *čeh* in drugo gori navedeno pa tudi kaže, da ime *čah*—*čeh* ni izvajati morda iz coll. *čedь*, ampak iz čeških pretvorb iz *čedo*. Beremo sicer v Metodovi legendi pogl. V *мѣ ГЛОВОКНЕ ПРОСТА ЧАДЬ* „mi Sloveni, preprosti ljudje“ ali pogl. IX *сѣ ГРЖВОЖ СѦ ЧАДЫЖ ПРѢХЪ* „s sirovimi ljudmi sem razpravljal“. Toda izvedba *čah*—*čeh* kot „češki človek“ iz *čedь* kot „češko ljudstvo“ kakor nekako izraz za individuum proti kolektivu besedotvorno ne velja, saj ne moremo predpostavljati *čedь* že kot lastno narodno kolektivno ime Čehov (prim. gori Чюдъ-Чюдинъ). Za odklonitev te veže govorita tudi gori obrazloženj analogni narodnoimenski tvorbi s sufiksom -h - *Ляхъ* in *Чух* - .

Ljubljana ob tridesetletnici
univerze, jeseni 1949.

Rajko Nahtigal